

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ГАЙДЕЙ К. М.,
аспірант кафедра міжнародного права
та міжнародних відносин
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.413+341.1/8

ПЕРЕШКОДИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДСТАВІ УНІВЕРСАЛЬНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТА ЗАСОБИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті розглядаються правові та практичні перешкоди проведенню судових процесів, оснований на універсальній кримінальній юрисдикції. Окрему увагу приділено ризикам погіршення міждержавних дружніх відносин як негативним наслідкам свавільного застосування принципу універсальності. Запропоновано низку засобів запобігання зазначеним проблемам і їх подолання.

Ключові слова: універсальна кримінальна юрисдикція, універсальна юрисдикція, міжнародне кримінальне право.

В статье рассматриваются правовые и практические препятствия проведению судебных процессов, основанных на универсальной уголовной юрисдикции. Отдельное внимание уделяется рискам ухудшения межгосударственных дружественных отношений как отрицательным последствиям произвольного применения принципа универсальности. Предложено целый ряд средств предупреждения и преодоления указанных проблем.

Ключевые слова: универсальная уголовная юрисдикция, универсальная юрисдикция, международное уголовное право.

Legal and practical obstacles to trials based on the universal criminal jurisdiction are examined in the article. Under particular consideration follow risks of deterioration of interstate friendly relations as negative consequences of arbitrary application of the universality principle. The author develops a number of means of possible prevention and overcoming of the aforementioned problems.

Key words: universal criminal jurisdiction, universal jurisdiction, international criminal law.

Вступ. Особливістю доктринального й міжнародно-правового розвитку категорії універсальної кримінальної юрисдикції є те, що, всупереч давнішній історії існування цієї ідеї, наявності досить значної кількості міжнародних договорів, що приписують застосування універсальної кримінальної юрисдикції, визнання міжнародно-звичаєвого характеру універсальної кримінальної юрисдикції щодо певних міжнародних злочинів, практики різних держав світу з проведення судових кримінальних процесів, оснований на принципі універсальності, досі не існує єдиного загальноприйнятого визначення універсальної кримінальної юрисдикції. Проте можна навести основні ознаки універсальної кримінальної юрисдикції, які називаються більшістю дослідників цієї теорії: (1) відсутність традиційного юрисдикційного зв'язку між державою суду та скоєним злочином; (2) особлива тяжкість міжнародних злочинів, судове переслідування яких може ґрунтуватись на підставі універсальної кримінальної юрисдикції, або скоєння таких злочинів на території, де не діє просторова юрисдикція жодної з держав світу (найчастіше наводиться приклад

– скоєння злочину піратства в межах відкритого моря); (3) існування спільного інтересу всього міжнародного співтовариства в переслідуванні й покаранні відповідного злочину. Універсальна кримінальна юрисдикція розглядається як вид екстериторіальної або екстратериторіальної юрисдикції, зокрема така позиція підтримується такими науковцями, як І. Лукашук, Н. Сафаров, П. Штурма [1, с. 426; 2, с. 191; 3, с. 81]. Як наслідок, обґрунтовано розглядають універсальну кримінальну юрисдикцію як таку, дія якої виходить за традиційні межі національного державного суверенітету [4, с. 89]. Така характеристика універсальної кримінальної юрисдикції накладає певні обмеження на умови її застосування, адже перевищення встановлених у міжнародному праві меж дії універсальної кримінальної юрисдикції може призвести до погіршення міждержавних відносин і дестабілізації міжнародно-правового порядку. На цю суперечність у природі універсальної кримінальної юрисдикції, яка, з одного боку, націлена на подолання безкарності за скоєння найсерйозніших міжнародних злочинів, а з іншого – її застосування може мати більше негативних наслідків, ніж позитивних, звертали свою увагу такі видатні вчені, як М.Ш. Бассіуні (*M.C. Bassiouni*), Л. Рейдамс (*L. Reydamts*), К. Кумбс (*K. Coombes*), Б. Брумхолл (*B. Broomhall*), Я. Ш. Крейтман (*Y.S. Kravtman*), Г. Корольов. Відсутність єдиного міжнародно-правового акта, який урегулював би дію та застосування універсальної кримінальної юрисдикції, сміливі пропозиції прихильників ідеї універсальної кримінальної юрисдикції, ґрунтовані на державній практиці й нормах міжнародного звичаєвого права, навіть за відсутності більш конкретної нормативно-правової бази, у поєднанні з різкою критикою противників розширювального тлумачення положень щодо універсальної кримінальної юрисдикції до досягнення остаточної міжнародної згоди щодо її обсягу та порядку застосування – разом зумовлюють необхідність подальшого вивчення можливих ризиків проведення судових процесів на підставі принципу універсальності й висловлення пропозицій щодо запобігання потенційним негативним наслідкам такої діяльності.

Постановка завдання. Стаття має на меті виділення основних перешкод і ризиків у проведенні судових кримінальних процесів, ґрунтованих на принципі універсальної кримінальної юрисдикції, та надання пропозицій щодо засобів нівелювання негативних наслідків застосування універсальної кримінальної юрисдикції.

Результати дослідження. Фундаментальні основи універсальної кримінальної юрисдикції були закладені в наукових працях учених-класиків міжнародного права XVI–XVIII ст. – Дієго де Коваррубіас-і-Лейва (1512–1577), Альберіко Джентілі (1552–1608), Гуго Гроцій (1583–1645) та Емер де Ваттель (1714–1767). Ідея універсальної кримінальної юрисдикції в їхніх творах ґрунтована здебільшого на підґрунті права природного. Так, у своєму визначному трактаті *De Jure Belli Ac Pacis Libri Tres* («Про право війни та миру») 1625 р. Г. Гроцій зазначав: «Потрібно також урахувувати, що царі й володарі рівних із ними прав мають право вимагати накладення покарання не тільки за злочинні діяння проти них самих і їх підданих, а й за такі, які не стосуються їх зокрема, але порушують – у будь-якій особі – право природне та право народів» [5, с. 299]. Проте вже мислителі XVIII ст. – Шарль-Луї де Монтеск'є (1689–1755), Вольтер (1694–1778), Ж.-Ж. Руссо (1712–1778) – висловлювали протилежні ідеї, які, зрештою, «кристалізувалися» в трактаті видатного науковця Ч. Беккарія *Dei Delitti E Delle Pene* («Про злочини та покарання»), де вказувалось, що судді не месники всього людства, відповідно, злочин карається тільки в державі, де його скоєно [6, с. 4]. Подібна позиція була висловлена й сучасним відомим критиком ідеї універсальної кримінальної юрисдикції Г. Кіссинджером, він указує на ризик застосування універсальної кримінальної юрисдикції як альтернативного інструменту «тиранії суддів відповідних держав» [7, с. 86].

Справді, неприпустиме безконтрольне та свавільне застосування універсальної кримінальної юрисдикції, яка може стати деструктивною для міжнародних правових процесів, адже така практика може призвести, по-перше, до конкуренції національних юрисдикцій, що, навпаки, затягуватиме проведення належного судового процесу над підозрюваними особами, по-друге, до потенційних порушень прав підозрюваного й недотримання його права на справедливий суд і, зрештою, до сприйняття універсальної кримінальної юрисдикції як гегемоністичної юрисдикції, здійснюваної виключно західними демократіями [4, с. 135]. За іронією долі, останні побоювання втілено в практиці міжнародних відносин.

На прохання Постійного представника Об'єднаної Республіки Танзанія при ООН у листі від 29 червня 2009 р. пункт, присвячений питанням обсягу й застосування принципу універсальної юрис-

дикції, був унесений до порядку денного 64-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН. Аналіз питання про універсальну юрисдикцію в межах ООН був ініційований не виключно Танзанією, а Африканським Союзом загалом. Це рішення ґрунтувалось на положеннях двох доповідей про питання універсальної юрисдикції. Перша з них була підготовлена Комісією зі зловживань принципом універсальної юрисдикції за дорученням Конференції міністрів юстиції і/або генеральних прокурорів Африканського Союзу. Ця доповідь про застосування й обсяг принципу універсальної юрисдикції була подана Асамблеї Африканського Союзу через Виконавчу раду в липні 2008 р. У відповідь на цю доповідь Асамблея Африканського Союзу постановила, серед іншого, таке: зловживання принципом універсальної юрисдикції загрожує міжнародному праву, порядку та безпеці; політична природа і зловживання принципом універсальної юрисдикції суддями деяких не-африканських держав проти африканських лідерів, зокрема Руанди, є прямим порушенням суверенітету й територіальної цілісності цих держав; зловживання та некоректне висунення звинувачень проти африканських лідерів має дестабілізуєчий ефект, який негативно впливає на політичний, соціальний, економічний розвиток держав і їх спроможність брати участь у міжнародних відносинах [8]. Друга доповідь являє собою спільне дослідження експертної групи *ad hoc*, створеної за дорученням міністерської трійки Африканського та Європейського Союзу через занепокоєння щодо негативних наслідків застосування принципу універсальної юрисдикції для їх взаємовідносин, й опублікована 16 квітня 2009 р. [9].

Цим двом доповідям передували такі події. 17 листопада 2006 р. французький суддя Жан-Луї Брюг'єр видав міжнародний ордер на арешт дев'ятьох найвищих посадовців Руанди, звинувачуваних в актах тероризму. Звинувачення стосувались подій ночі 6 квітня 1994 р., коли зенітною ракетою було збито літак, на борту якого перебували тогочасні президенти Руанди й Бурунді Жювенал Хабіарімана і Кипрієн Нтаріаміра, відповідно, обидва хуту за походженням, а також руандійський Генерал Нсабімана й декілька інших високих посадовців, а також цивільний екіпаж літака у складі трьох громадян Франції. Ці події стали початком геноциду в Руанді 1994 р. На виконання вище згаданого ордеру на арешт 9 листопада 2008 р. німецька поліція аеропорту у Франкфурті затримала Роуз Кабуйє, Голову Державного Протоколу Президента Руанди Пола Кагаме. Невдовзі після цього Кабуйє була направлена до Парижа, де її допитали й умовно звільнили під заставу. Однак ужиті Францією та Німеччиною заходи спровокували серію дипломатичних скандалів. Протягом декількох днів Руанда наказала звільнити посла Німеччини й відкликала власного представника з Берліна. Значно погіршилися й дипломатичні відносини між Руандою і Францією. Нарешті, ще більше погіршення відносин між африканськими і європейськими державами загалом викликало висунення іспанським суддею Андреу Мереллес у лютому 2008 р. звинувачень у геноциді, злочинах проти людяності та військових злочинах, скоєних між 1990 і 2002 рр., 40 вищим руандійським військовим посадовцям. Переслідування самого Президента Кагаме було унеможливлене лише наданням йому імунітету голови держави. Обурення з боку Руанди й широка підтримка її державами Африканського Союзу призвели до необхідності діалогу з питань застосування універсальної юрисдикції між африканськими та європейськими державами, результатом якого і стали вищезазначені доповіді. При цьому необхідно зауважити, що першу справу первісно було розпочато на підставі заяви доньки загиблого французького пілота, а другу – на підставі заяв сімей дев'ятьох постраждалих у розглянутий період іспанців, що свідчить про застосування пасивного персонального принципу кримінальної юрисдикції, а не принципу універсальності [10, с. 2–3, 8]. Однак факти справ і подальша дискусія дали змогу зробити висновок про обґрунтування звинувачень і на підставі останнього.

Безпосередньо у вище згаданому листі з проханням про розгляд принципу універсальної юрисдикції викладено позицію Африканського Союзу з цього питання. Зазначено, що нарівні з повною підтримкою цього принципу в контексті боротьби із безкарністю, а також необхідності покарання осіб, які вчиняють геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини, держави виражають занепокоєння щодо вибіркового і свавільного застосування принципу універсальності, а також окремо наголошують на потребі приведення цього принципу у відповідність із міжнародним правом і практикою підтримки міжнародних відносин [11, п. 5]. Викладені вище доводи були підтримані, й з 2009 р. питання про обсяг і застосування універсальної кримінальної юрисдикції перебуває на порядку денному Шостого комітету Генеральної Асамблеї ООН.

Окрім зазначеного ризику погіршення міжнародних відносин у результаті застосування універсальної кримінальної юрисдикції, на практиці може виникати низка правових проблем при

проведенні відповідних судових кримінальних процесів, а саме: проблеми застосування імунітетів, надання взаємної допомоги в кримінальних справах та екстрадиції [12, с. 13]. Питання щодо імунітетів від юрисдикції іноземних судів і співвідношення універсальної кримінальної юрисдикції та екстрадиції заслуговують на окреме комплексне дослідження, тому доцільно ретельніше зупинитись на необхідності забезпечення взаємної допомоги держав у проведенні судового кримінального процесу, оснований на універсальній кримінальній юрисдикції. Так, на практиці, більша частина доказів у справі може знаходитись під контролем іншої держави, часто тієї, проти громадян якої відкрито кримінальну справу, відповідно, через певні політичні переконання чиновники такої держави можуть перешкоджати передачі необхідної доказової бази до держави суду, не допускаючи спілкування зі свідками чи не передаючи запитовані документи. Більш того, навіть у разі передачі документів, які вимагаються для проведення процесу, оснований на принципі універсальності, до держави суду судді такої держави можуть зазнавати труднощів у перевірці автентичності таких документів [12, с. 14]. Слід додати, що взаємна допомога у кримінальних справах зазвичай регулюється низкою дво- та багатосторонніх міждержавних угод, проте на практиці відповідні питання зазвичай вирішуються на розсуд самих держав через необхідність дотримання принципів суверенної рівності й невтручання у внутрішні справи держав [12, с. 14].

Відповідно, дослідниками практичних проблем застосування принципу універсальності висуваються такі положення, включення яких до чинних угод із надання взаємної допомоги в кримінальних справах сприятиме подоланню зазначених перешкод проведення судових процесів на підставі універсальної кримінальної юрисдикції. Пропонується таке: (1) забезпечення візитів посадових осіб, які беруть участь у проведенні відповідного судового процесу, до держави, де було скоєно злочин; (2) налагодження транскордонних шляхів передачі доказів у справі; (3) вжиття заходів із захисту жертв і свідків у відповідній справі; (4) перегляд підстав відмови від надання взаємної правової допомоги та звуження їхнього переліку для справ із застосування універсальної кримінальної юрисдикції [12, с. 15–16; 13, с. 3].

До того ж висувається низка пропозицій щодо умов проведення судових процесів на підставі універсальної кримінальної юрисдикції, які сприяли б легітимізації таких процесів і спростовували аргументацію критиків ідеї універсальної кримінальної юрисдикції щодо вибірковості її застосування. Зокрема, називають такі: (1) присутність підозрюваного на території держави суду; (2) оцінювання доступності необхідного мінімуму доказів для проведення судової справи; (3) тяжкість скоєного злочину; (4) неможливість і відсутність намагань провести відповідний судовий процес у державі, наділеній територіальною юрисдикцією у справі або (5) будь-яким іншим юрисдикційним зв'язком зі скоєним злочином [12, с. 415]; (6) дозвіл генерального прокурора чи іншої вищої посадової особи в органах юстиції на проведення судового процесу, оснований на універсальній кримінальній юрисдикції [14, с. 459]. При цьому за будь-яких умов висувається вимога гарантування підозрюваній особі всіх передбачуваних права та забезпечення справедливого судового процесу [14, с. 461].

Висновки. Реалізація принципу універсальної кримінальної юрисдикції має сприяти здійсненню «правосуддя без меж» [15, с. 4]. Субсидіарний характер застосування універсальної юрисдикції гарантує притягнення до суду осіб, котрі можуть уникнути покарання через відсутність політичної волі або неможливість проведення судового процесу над ними в державах, які мають безпосередні юрисдикційні зв'язки зі скоєним злочином, та у випадках, коли наявна система міжнародної кримінальної юстиції також залишається паралізованою [16, с. 201]. При цьому зазначені пропозиції щодо подолання перешкод і ризиків проведення судових процесів на підставі універсальної кримінальної юрисдикції мають важливе значення для доцільного та правомірного застосування цього принципу. Поступове включення пропонованих настанов до позитивного міжнародного права сприятиме уточненню категорії універсальної кримінальної юрисдикції й удосконаленню практики застосування принципу універсальності.

Список використаних джерел:

1. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. / И.И. Лукашук. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Wolters Kluwer, 2005. – 544 с.
2. Сафаров Н.А. Универсальная юрисдикция в механизме преследования международных преступлений / Н.А. Сафаров // Московский журнал международного права. – 2005. – № 4. – С. 190–212.

3. Штурма П. Универсальная юрисдикция и наказание за серьезные нарушения Женевских конвенций 1949 г. / П. Штурма // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2010. – № 4. – С. 83–92.
4. Bassiouni M. Universal Jurisdiction for International Crimes: Historical Perspectives and Contemporary Practice / M. Cherif Bassiouni // Virginia Journal of International Law. – 2001. – № 4 2. – С. 81–162.
5. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с. – (Репринт с изд. 1956 г.).
6. Case Concerning Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of Congo v. Belgium), Merits, Judgment of 14 February 2002, [2002] ICJ Rep., at 3 (President Guillaume, Separate Opinion).
7. Kissinger H. The Pitfalls of Universal Jurisdiction // Foreign Affairs. – 2001. – № 80. – С. 86–96.
8. Decisions, Declarations, Tribute and Resolution, Assembly of the African Union, 11th Ord. Sess., 30 June–1 July 2008–2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.au.int/en/sites/default/files/ASSEMBLY_EN_30_JUNE_1_JULY_2008_AUC_ELEVENTH_ORDINARY_SESSION_DECISIONS_DECLARATIONS_%20TRIBUTE_RESOLUTION.pdf.
9. The AU-EU Expert Report on the Principle of Universal Jurisdiction, Council of the EU, 16 April 2009, 8672/09, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=ST%208672%202009%20INIT&r=http%3A%2F%2Fregister.consilium.europa.eu%2Fpd%2Fen%2F09%2Fst08%2Fst08672.en09.pdf>.
10. Arimatsu L. Universal Jurisdiction for International Crimes: Africa's Hope for Justice? // Chatham House. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/International%20Law/bp0410arimatsu.pdf>.
11. Прохання про включення нового пункту до порядку денного шістдесят третьої сесії: Обсяг і застосування принципу універсальної юрисдикції. Лист Постійного представника Об'єднаної Республіки Танзанія при Організації Об'єднаних Націй від 29 червня 2009 р. на ім'я Генерального секретаря, A/63/237/Rev.1, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/421/27/PDF/N0942127.pdf?OpenElement>.
12. Broomhall B. Towards the Development of an Effective System of Universal Jurisdiction for Crimes Under International Law // New England Law Review. – 2001. – № 35. – С. 399–420.
13. Hall C. K. Outline of Some Legal and Practical Obstacles to Prosecution Based on Universal Jurisdiction and Some Possible Solutions / Christopher Keith Hall. // International Council on Human Rights Policy 50 (1999) (paper prepared for the International Council on Human Rights Policy meeting on Universal Jurisdiction, 6–8 May 1999).
14. Coombes K. Universal Jurisdiction: A Means to End Impunity Or a Threat to Friendly International Relations // The George Washington International Law Review. – 2011. – № 43. – С. 419–466.
15. Macedo S. Universal Jurisdiction: National Courts and the Prosecution of Serious Crimes Under International Law, Principles and Papers of the Princeton Project on Universal Jurisdiction, 2003. – 392 с.
16. Steiner H. Three Cheers for Universal Jurisdiction – Or Is It Only Two? // Theoretical Inq. L. – 2004. – № 5. – С. 199–211.

